

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.015.31–048.23:005.32(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/23.166118>

Тетяна БАКУМЕНКО,

orcid.org/0000–0001–5596–6572

викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

(Харків, Україна) tanya020365@ukr.net

МЕХАНІЗМИ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ОСНОВНОГО ФАКТОРА ФОРМУВАННЯ В НИХ ОСНОВ ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У статті обґрунтовано необхідність упровадження особистісно орієнтованого підходу до роботи зі студентами педагогічних закладів вищої освіти. Розкрито зміст понять «особистісно орієнтована педагогічна ситуація», «мотив», «мотивація». Розглянуто теорії мотивації. Роз'яснено можливість психопрограмування потреб студентів у процесі навчання.

Запропоновано власні підходи до мотивування студентів. Подано класифікацію напрямів та принципів роботи з ними з метою мотивування до творчої самореалізації. Охарактеризовано діяльності викладача, зазначено його особисті якості, що впливають на мотивацію.

Ключові слова: *мотив, мотивація, особистісно орієнтований підхід, потреба, психопрограмування, творча самореалізація.*

Tetyana BAKUMENKO,

orcid.org/0000–0001–5596–6572

A Teacher of the Department of Theory and

Methods of Pre-school Education

Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian

Pedagogical Academy” of Kharkiv Regional Council

(Kharkiv, Ukraine) tanya020365@ukr.net

MECHANISMS OF MOTIVATION OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL PEDAGOGICAL INSTITUTIONS AS THE MAIN FACTOR IN THE FORMATION OF THE FOUNDATIONS OF THEIR CREATIVE SELF-REALIZATION IN A PERSONALLY ORIENTED EDUCATIONAL PROCESS

The article reveals the main tasks of the educational branch on the basis of the analysis of the socio-economic and cultural development of the Ukrainian state at the present stage. The necessity of implementation a personally oriented approach to work with students of higher educational pedagogical institutions in accordance with the outlined tasks of educational reform is substantiated. A brief historical review of the development of theories of a personally oriented approach is presented. The analysis of psychological and pedagogical literature was carried out and on the basis of this analysis the features that the teacher of the future has to possess were identified. The content of the concept of “personally oriented pedagogical situation” is revealed and its brief characterization is given. The importance of motivation of future specialists in the educational branch on the basis of implementation a personally oriented approach is determined.

The content of the concepts “motive” and “motivation” from the positions of pedagogical practice is considered. Different types of definitions of these concepts are singled out by some scientists. The most common theories of motivation in pedagogical practice in the chronological sequence of their occurrence are presented.

Brief description of theories A. Maslow, V. Lazarev, E. Khrykova is given. The author of the article proposes a classification of motivations proposed by O. Kolechenko. The connection between the motives of a person, its needs and archetypes are explained. The importance of psychological programming of needs which should become the motives of future teachers' creative self-realization in the process of their educational and their further professional activity in the future is determined. Own approaches of motivation of future specialists while their studying at a higher educational institution were proposed. The classification of directions and principles of work with students are presented in order to

motivate them for their creative self-realization. The positive and negative aspects of motivation for creative activity and the difficulties that can arise in this case are highlighted. The abilities that become the basis for forming the motivation for creative self-realization among future specialists-educators are listed. A brief description of the teacher's activity is given.

The analysis of the highlighted problem is carried out and as a continuation of the work on the chosen topic of the research, the professional features that the teacher of higher educational pedagogical institution should have in order to positively influence the students' motivation for their creative self-realization are outlined.

Key words: *motive, motivation, personally oriented approach, need, psychoprogramming, creative self-realization.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти галузь має сприяти реалізації основних завдань соціально-економічного та культурного розвитку України. Виховання завжди було складним завданням. Навіть у стабільні періоди розвитку суспільства поставали різноманітні проблеми в системі професійної підготовки майбутніх педагогів. За умов зміни політичної влади, загострення проблем сьогодення постає нагальна необхідність у підготовці вихователя нового рівня, який здатен до реалізації інноваційної освітньої політики, самопізнання та саморозвитку, обґрунтованих нестандартних рішень, вміє творчо вирішувати проблеми, має чіткі особистісні цінності. Інноваційна модель освіти майбутнього, відображена в Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ ст., є засобом розвитку сучасного суспільства. Зазначимо думку І. Маслікової про те, що на даному етапі пріоритетною стає проблема виховання творчої (креативної) особистості педагога (Маслікова, 2005: 35).

Вихователі, здатні здійснювати педагогічну діяльність у різноманітних концептуальних системах, – найважливіший капітал українського суспільства. Б. Гершунський вважав: «Педагог – це людина, яка забезпечує зв'язок часів і наступність поколінь, без чого неможливий прогресивний розвиток роду людського <...>. Це мислитель, який відчуває повноту покладеної на нього священної відповідальності за долю Людини, за майбутнє країни і всієї людської цивілізації. Але справжній педагог – це ще й дослідник, який ретельно вивчає особливості різноманітної педагогічної діяльності в різних навчально-виховних ситуаціях» (Маслікова, 2005: 35).

Вивчення психолого-педагогічної літератури дозволило визначити риси, притаманні педагогу майбутнього, серед них: високий рівень педагогічної майстерності; вміння працювати з інформацією (вміння поповнювати свої знання, добираючи та вивчаючи методичну, психолого-педагогічну літературу, застосовувати ефективний педагогічний досвід в освітній діяльності) у процесі самоосвіти; добре розвинені гностичні здібності та наукове психолого-педагогічне критичне мислення (вміння об'єктивно аналізувати й

оцінювати особистісні якості, професійну діяльність свою та колег; сформована здатність до емпатії, рефлексії; розвинена педагогічна інтуїція; постійна потреба в професійному зростанні, саморозвитку, самовдосконаленні, самовизначенні.

Головним завданням процесу професійного становлення студента педагогічного закладу вищої освіти є формування його як творчої особистості, ціннісні орієнтації якої спрямовані на самоактуалізацію (розкриття свого духовного потенціалу) (Маслікова, 2005: 51). Тому освітній процес має бути особистісно орієнтованим (М. Алексеев, Є. Бондаревська, В. Єдокімов, О. Доценко, А. Кіктенко, К. Крутій, І. Лернер, О. Падалка, О. Пехота, І. Прокопенко, Є. Хриков, І. Якиманська). На думку В. Кремня, мета особистісно орієнтованої гуманної освіти – не сформулювати й навіть не виховати, а знайти, підтримати, розвинути людину в людині, закласти в ній механізм самореалізації.

Аналіз досліджень. Проблема впровадження в освітній процес особистісно орієнтованого підходу з метою формування творчої особистості, яка здатна до саморозвитку, залишається актуальною. Над її вирішенням упродовж століть працювали закордонні та вітчизняні науковці. Так, Квінтіліан (30–96 рр. до н. е.) вважав, що у вихованні необхідно прагнути до того, щоби навчити самостійності мислення і винахідництва. У «Повчанні Володимира Мономаха дітям» наголошується думка про те, що в дітей важливо розвивати ініціативу, вміння дотримуватися гуманістичних стосунків між людьми. М. Монтень теоретично обґрунтував методи навчання та виховання дітей, що спрямовані на активізацію і розвиток творчого мислення, ініціативи дошкільників. О. Декролі створив школу, навчальна програма якої розроблена таким чином, щоби пристосувати її суто до потреб та інтересів дитини. Г. Шаррельман теоретично обґрунтував основні положення особистісно орієнтованої педагогіки. Ф. Гансберг наголошував на необхідності формувати особистість у процесі творчого саморозвитку під час викладання різних видів мистецтва. Як послідовниця ідей педагогів-гуманістів Я.-А. Коменського, Й. Песталоцці, Ф. Фребеля, Г. Спенсера,

Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, П. Лесгафта й інших, С. Русова вважала, що «велику увагу потрібно звертати на формування розуму, на впорядкування розумових сил, на вироблення самого розуму й активної думки <...>». Г. Ващенко обстоював думку про те, що школа повинна виховати в дітей «формальні здібності інтелекту», їм потрібні «логічне мислення та творча фантазія».

У 20-ті рр. ХХ ст. розроблено засади педагогіки розвитку особистості, що стала основою реформи. Педагогічний пошук у цьому напрямі продовжено в 50-і – 60-і рр. низкою вчених: Л. Гордіним, М. Даниловим, А. Кондратюком, І. Лернером, М. Скаткіним, Ю. Шаровим, Г. Щукіним. Розквіт технології розвивального навчання, розробленої В. Давидовим, Д. Ельконіним, відбувся в 70-ті рр.

Нині питання застосування особистісно орієнтованої технології залишається актуальним. Над його подальшим розробленням працюють В. Андреева, Ю. Богоявленська, Р. Грановська, О. Дробишева, О. Кононко, Н. Кузьміна, І. Смолярчук, І. Шаршов.

У працях багатьох учених обстоюється думка про те, що саморозвиток потенційних можливостей кожного зі студентів педагогічного закладу вищої освіти, формування в них цікавості до творчості стає можливим лише завдяки спеціально створеним для цього умовам.

У зв'язку із цим постає питання про внесення суттєвих змін у систему професійної підготовки сучасного педагога, який мав би високий рівень професійної мобільності, що формується на основі критичного мислення, вмів би творчо підходити до розв'язання педагогічних завдань будь-якої складності. Це можливо лише за умови вмотивованого засвоєння майбутнім працівником системи освіти професійних знань та вмінь, формування характерних для обраної фахової діяльності якостей.

Мета статті – розкрити механізми мотивації студентів педагогічних закладів вищої освіти як основного чинника формування в них основ творчої самореалізації в умовах особистісно орієнтованого освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. У психолого-педагогічній літературі можна знайти досить різні тлумачення поняття «мотив». Так, за К. Крутії, О. Фунтковою, «мотив» (від франц. *motif*, від лат. *motus* – «той, що рухається») – одне з фундаментальних понять, що вживається для опису й аналізу сфери спонукання суб'єкта до діяльності (Дошкільна освіта, 2010: 158). Мотив – предметний зміст потреби, для задоволення якої суб'єкт

здійснює активну спрямовану діяльність. О. Мармаза визначає мотив як «матеріальний або ідеальний предмет, який спонукає та спрямовує на себе діяльність. Будь-яка діяльність, освітня також, завжди має мотив (або мотиви), який може бути явним або прихованим від самого суб'єкта діяльності та спостерігачів» (Мармаза, 2004: 129).

О. Колеченко стверджує, що процес дії мотиву, сукупність мотивів, що спонукають людину до основної діяльності – мотивація (Колеченко, 2006: 77). Педагогічний словник наводить таке визначення мотивації: «Мотивація – система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки». За О. Мармазою, мотивація – це процес спонукання до діяльності, тобто знаходження мотивів, які б змушували людину діяти (Мармаза, 2004: 129). К. Крутії визначає мотивацію як систему взаємопов'язаних та супідрядних мотивів діяльності особистості, що визначають її поведінку (Дошкільна освіта, 2010: 159).

У психологічній науці поняття «мотивація» трактується як «спонукання, що викликає активність організму і визначає її спрямованість» (Харківська, 2011: 53).

Незважаючи на те, що сьогодні розроблено багато теорій мотивації (метод «батога та пряника», що панував до 20-х рр. ХХ ст.; теорія «людських стосунків Е. Мейо»; змістовні теорії А. Маслоу, Д. Макклеланда, Ф. Герцберга, С. Бернарда; процесуальні – В. Врума, Портера-Лоурела), аналіз науково-методичної літератури переконливо доводить, що до тепер не існує логічно побудованої моделі мотивації студентів до творчого саморозвитку.

Найбільш відомою є теорія п'ятирівневої мотивації А. Маслоу, відповідно до якої поведінку людини визначає нижча незадоволена потреба. Після її задоволення вона втрачає свою вагу, а мотивом стає наступний за ієрархією чинник. 1-й рівень потреб – фізіологічні потреби; 2-й рівень – потреби безпеки; 3-й рівень – потреби контактів (соціальні потреби: належність, взаємодія, підтримка); 4-й рівень – потреби у визнанні (самоповага, повага, визнання компетентності та досягнень); 5-й – потреби самовираження (реалізація можливостей, творче зростання, самовдосконалення) (Мармаза, 2004: 133). Зараз цю теорію деякі науковці піддають критиці.

В. Лазарев наголошував на тому, що вмотивованість людини залежить від можливості досягнення нею результатів, очікуваних після досягнення цілей, привабливості цих цілей. Є. Хриков, зробивши аналіз моделей мотивації, наголошував

на тому, що для ефективної мотивації треба знати й правильно упроваджувати в практику роботи теорію потреб А. Маслоу, Ф. Херцберга, теорію очікування, теорію справедливості, модель Портера-Лоурела (Харківська, 2011: 54).

Мотиви можуть бути усвідомленими або неусвідомленими. Із цим поняттям пов'язане поняття «потреби». За О. Мармазою, потреби – відчуття фізіологічної або психологічної нестачі чогонебудь. Вони можуть бути первинними (фізіологічними), що закладені генетично, та вторинними (психологічними), що виникають і накопичуються упродовж усього життя людини, усвідомлюються з досвідом (Мармаза, 2004: 129). П. Симонов, П. Єршов пропонують таку класифікацію потреб: біологічні, соціальні й ідеальні. Вони вважають, що саме розуміння потреб є необхідною умовою цілеспрямованого виховання: «<...> знання цих набуває першочергового теоретичного та практичного значення для виховання в найбільш широкому розумінні». У. Глассер обстоює думку про те, що для ефективного виховання необхідно знати базові потреби особистості.

К. Юнг стверджував, що в глибинах людської психіки зберігається інформація від минулих поколінь, що перетворилася на колективне несвідоме. Саме колективне несвідоме складається з архетипів. Вони досягають свідомості лише тоді, коли особистий досвід робить можливим їх сприймання.

Ставлення студентів до навчання залежить від їхньої мотивації. Мотивація може бути внутрішньою та зовнішньою. У свою чергу, кожний із перелічених видів мотивації може бути як позитивним, так і негативним. Внутрішня позитивна мотивація характеризується цікавістю до предметів, які вивчаються, знань, що їх здобуває студент, манерою подання лекційного матеріалу викладачем, бажанням студента досягти особливих успіхів; гарним настроєм та впевненістю у власних силах, усвідомленням власного пізнавального інтересу, довірою до викладача. Внутрішня негативна мотивація пов'язана з бажанням влади та помсти. Позитивна зовнішня мотивація – бажання отримати високі оцінки, схвалення викладача, батьків, одногрупників, намагання бути найкращим, суперництво. Негативна зовнішня мотивація розкривається через намагання уникнути поразки; бажання уникнути критики.

Мотивація формується вже в перші дні або роки навчання в педагогічному закладі вищої освіти. Водночас індивідуальні мотиви навчальної діяльності (зацікавленість, віра у власні сили) виявилися більш сильними, ніж суспільні (співп-

раця, елемент змагання). Ш. Амонашвілі стверджував, що формувати в учнів позитивне ставлення до навчання, розвивати цілісну особистість можна лише за умови такого навчання, що засноване на гуманістичних ідеях (Колеченко, 2006: 82). У центрі уваги викладачів закладів вищої освіти повинен бути не середній студент, а кожен майбутній спеціаліст як особистість, яка має притаманні лише їй характеристики. Освітній процес необхідно орієнтувати на особистість студента, що свідомо ставиться до здобуття знань та вмінь за обраною спеціальністю.

Студенти зазвичай охоче починають навчання, маючи переконання, що зробили правильний вибір, обравши саме цю професію, але перші невдачі, негативне ставлення одногрупників призводять до того, що майбутній фахівець починає сумніватися в правильності свого вибору. Особливо негативно впливають на мотивацію різкі зауваження, що вказують на невміння студента виконати завдання. Саме тому для кожного зі студентів потрібно добирати індивідуальну мотивацію та стимули, що спонукатимуть працювати, краще засвоювати знання з обраної спеціальності. Викладач за таких умов повинен не лише навчати, але й допомагати та спрямовувати.

Головна мета роботи педагогічного колективу закладу вищої освіти – розвиток у студентів цільових мотивів, що можуть стати основою формування навичок, завдяки яким вони поступово привчаться керувати своєю пізнавальною (інтелектуальною) активністю. Н. Кичук визначає творчу особистість через її інтелектуальну активність, творче мислення та творчий потенціал. Лише за умови постійного, поступового вдосконалення навичок творчого мислення та вміння керувати ними студенти привчаються реалізовувати власний творчий потенціал.

Щоби допомогти майбутнім педагогам краще засвоїти лекційний матеріал, викладачеві необхідно організувати роботу зі студентами з урахуванням таких принципів: принцип розвитку, що передбачає врахування вікових та особистісних рис кожного з них; принцип самостійної діяльності, коли студенти відчувають себе активними учасниками освітнього процесу; принцип самоорганізації.

Для вирішення цієї проблеми викладач повинен так організувати свою діяльність, щоби між ним та студентами відбувався постійний діалог. На початку лекційного або семінарського заняття він повинен дати аудиторії чітку настанову: перелічити всі факти, що потребують обов'язкового засвоєння; спираючись на наявний у студентів

життєвий досвід, стисло ознайомити з темою, що буде вивчена; акцентувати увагу на нових аспектах цієї теми. За таких умов студенти привчаються ефективно засвоювати інформацію, робити припущення, узагальнення.

Викладач повинен постійно звертати увагу на те, як майбутні фахівці сприймають лекційний матеріал. Він повинен формувати в аудиторії вміння вирізняти головне, самостійно встановлювати причино-наслідкові зв'язки, критичне ставлення до почутого. Під час лекційних занять студенти мають отримувати можливість самостійно діяти, що сприятиме їхньому безперервному інтелектуальному, творчому саморозвитку.

За таких умов актуальним стає завдання здійснення психограмування потреб, які стали б мотивами поведінки майбутніх фахівців освітньої галузі. Так, А. Макаренко наголошував на тому, що виховати людину – це створити для неї перспективні лінії, тобто те, чого бажано досягти. Цьому допомагають спеціально створені особистісно орієнтовані педагогічні ситуації. За О. Пехотою, це такі навчальні ситуації, опинившись в яких студент повинен шукати сенс, пристосовувати їх до своїх інтересів, вибирати творчий момент, надавати критичну оцінку. Такі завдання неможливо вирішити тільки на рівні знань та репродукції (Пехота, 2002: 37).

Наступним напрямом підвищення рівня мотивації студентів педагогічних закладів вищої освіти до творчої самореалізації є необхідність спиратися на внутрішні мотиви.

Викладач, який має на меті спонукати студентів до творчого саморозвитку, повинен сам бути новатором. А. Макаренко стверджував, що кожний учитель, якщо він добре підготовлений та виявляє старанність, може досягти педагогічної майстерності та проявити творчість (Пехота, 2002: 122).

Викладач, який співпрацює зі студентами, реалізуючи власні творчі здібності, розвиває в них самостійність, що є засобом інтелектуального розвитку; привчає самостійно регулювати

власну розумову діяльність, керувати процесом мислення. Він повинен формувати в майбутніх фахівців основи культури навчальної праці, реалізовувати принцип переконаності студентів у дієвості та необхідності знань відповідно до обраної спеціалізації. В арсеналі педагогічних методів та прийомів викладача повинна бути оцінка навчальної діяльності студентів, що за правильно створеної ситуації успіху стає рушійною силою їхнього творчого самовдосконалення.

На основі застосування різноманітних діагностичних методик викладач може створювати необхідну психологічну атмосферу для підтримки творчих проявів студентів.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило необхідність оновлення підходів до мотивації студентів педагогічних закладів вищої освіти як основного чинника формування в них основ творчої самореалізації в умовах особистісно орієнтованого освітнього процесу. За умови систематичного дотримання основних принципів індивідуалізації мотивування майбутніх фахівців у них формуються базові здібності: проблемне бачення; вміння висувати гіпотези, робити припущення, висувати нестандартні способи розв'язання завдань; пошуково-перетворювальний стиль мислення; комунікативні вміння тощо. Перелічені здібності мають стати підґрунтям подальшої творчої самореалізації студентів у процесі фахової діяльності.

Проведене дослідження не вичерпує порушеної проблеми. З метою подальшого вдосконалення роботи з питання оновлення підходів до мотивації студентів педагогічних закладів вищої освіти як основного чинника формування в них основ творчої самореалізації в умовах особистісно орієнтованого освітнього процесу доцільно вивчити можливості оновлення підходів до проведення лекційних та семінарських занять для реалізації проблемно-діалогічного підходу до викладання. Це не лише сприятиме формуванню нового педагогічного мислення самого викладача, але й стане однією із внутрішніх передумов, що забезпечують творчу активність кожного студента.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дошкільна освіта : словник-довідник: понад 1 000 термінів, понять та назв / упор. К. Крутій, О. Фунтікова. Запоріжжя, 2010. 324 с.
2. Колеченко А. Энциклопедия педагогических технологий : пособие для преподавателей. Санкт-Петербург, 2006. 368 с.
3. Маслікова І. Моніторингова система освітнього менеджменту. Харків, 2005. 144 с.
4. Мармаза О. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом. Харків, 2004. 240 с.
5. Освітні технології : навчально-методичний посібник / О. Пехота та ін.; за заг. ред. О. Пехоти. Київ, 2002. 255 с.
6. Харківська А. Теоретичні та методичні засади управління інноваційним розвитком вищого навчального закладу. Харків, 2011.

REFERENCES

1. Preschool education: dictionary-reference book: over 1000 terms, concepts and names / K. Kruty, O. Funtikova. Zaporozhye, 2010. 324 p. [in Ukrainian].
2. Kolechenko A. Encyclopedia of Pedagogical Technologies: A Manual for Teachers [in Russian].
3. Maslikova I. Monitoring system of educational management. Kharkiv, 2005. 144 p. [in Ukrainian].
4. Marmaza O. Innovative Approaches to the Management of an Educational Institution. Kharkiv, 2004. 240 p. [in Ukrainian].
5. Educational Technologies: Teaching.-method. manual / O. Pechota and others ; in gen. edition. O. Pechota. Kyiv, 2002. 255 p. [in Ukrainian].
6. Kharkovska A. Theoretical and Methodical Principles of Management of Innovative Development of a Higher Educational Institution. Kharkiv, 2011 [in Ukrainian].